

Homes i dones compromesos amb els llibres

Carles Santacana Torres

Universitat de Barcelona
Facultat de Geografia i Història
Departament d'Història i Arqueologia
Secció d'Història Contemporània i Món Actual
Carrer de Montalegre, 6-8
08001 Barcelona

José María Gago González, *Progresistas, demócratas y valencianistas: Editores y libreros en el País Valencià: 1962-1989*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2023, 271 p.

La construcció de la cultura democràtica durant el franquisme va ser una feina titànica en un context absolutament desfavorable i només va aconseguir anar ocupant alguns espais públics gràcies a la valentia i el compromís de persones que van proposar-se superar una situació política i institucional hostil. Si aquesta dinàmica era absolutament impossible durant la postguerra, és cert que a partir dels anys seixanta aquests atrevits van començar a fer propostes culturals que anaven molt més enllà del que agradava a la dictadura. Propostes per fer emergir una cultura d'arrel i vocació democràtiques, característiques que les connotaven políticament al marge de la vida oficial. Aquestes iniciatives per regla general eren empeses per una nova generació que, curiosament, s'havia format intel·lectualment en el franquisme més dur i que reaccionaven contra els cànons culturals i ideològics establerts per la dictadura. Aquest dinamisme social i cultural, si es vol amb una capacitat limitada d'impacte, adquiria una notable rellevància perquè mostrava uns plantejaments inèdits i anunciava

Carles Santacana Torres, «Homes i dones compromesos amb els llibres». », *Cercles. Revista d'Història Cultural*, 27, 185-189 ISSN: 1139-0158. ISSN-e: 1699-7468. DOI: 10.1344/cercles2024.27.1007. Data de recepció: 23/02/2023. Data d'acceptació: 14/04/2024. Data de publicació: 27/11/2024.

carles.santacana@ub.edu | <https://orcid.org/0000-0002-8529-4559>

unes esclertes possibles per a un futur diferent. Aquest procés d'eclosió de la cultura democràtica estava connectat amb projectes de represa de l'ús culte i modern de les llengües catalana, basca i gallega, que havien estat combatudes institucionalment i arraconades a un àmbit folklòric. Era una desclosa en què l'un i l'altre elements formaven part del mateix projecte.

Naturalment, aquest procés es va concretar de distintes maneres i en diferents àmbits d'actuació. Ja fos a partir de centres i associacions culturals, que promovien activitats i creaven veritables circuits alternatius, ja fos conquerint espais en col·legis professionals, ja fos a partir de revistes o altres vies, sempre tenint vedat l'accés als grans mitjans de comunicació de masses, que quedaven reservats a sectors beneïts per les instàncies oficials. Un dels espais preferents d'acció va ser el del món editorial. Un terreny que ha merescut diversos treballs, entre els quals destaquen els referencials de Jesús A. Martínez, el gran estudiós del món editorial espanyol, i els de Xavier Moret, Manuel Llanas per al cas català, Carmen Menchero sobre la censura, Francisco Rojas sobre la dissidència editorial, a més d'estudis monogràfics sobre editorials concretes, com el de Santi Cortés quant a la valenciana Tres i Quatre, per esmentar només alguns dels més rellevants.

En aquestes coordenades, José María Gago presenta un estudi que situa la rellevància d'un món del llibre vinculat a projectes culturals definits com a valencianistes, demòcrates i progressistes al País Valencià. No s'interessa pel món de l'edició en el seu conjunt, sinó per aquelles propostes en què l'element definidor era la voluntat d'incidir culturalment, i deixa de banda els casos en què l'element predominant (no pas l'únic) era de tipus comercial i empresarial. Es podria dir que en determinades situacions establir la frontera és complicat, però en el moll de l'os de l'estudi, situat en el franquisme del *desarrollismo*, la distinció és molt més fàcil de practicar. Certament, la cronologia és essencial per entendre el llibre. Gago la situa entre 1962 i 1989. És la mateixa que va utilitzar en un estudi prece-

dent de naturalesa similar però en aquella ocasió referit a Mallorca: *Editores y librerios en Mallorca 1962-1989: Entre el compromiso identitario y la sociabilidad cultural* (Lleonard Muntaner, 2021). En aquesta ocasió s'ocupa del País Valencià i, després d'un breu primer apartat situat cronològicament entre 1943 i 1961, l'autor centra els seus esforços en una etapa que transita entre 1962 i 1977. Una cronologia que justifica, en el seu inici, per la confluència dels quatre llibres que va publicar aquell any Joan Fuster i la reaparició de l'editorial L'Estel. Uns fets que, situats en aquella època, significaven tot un tomb respecte a la situació precedent. L'etapa es tanca amb l'eclosió social, cívica i política que es va viure en la Transició, que significava la fi de les restriccions i els condicionants de la dictadura. Com dèiem, aquest és el veritable centre de la recerca, que es veu complementat amb una etapa de caracterització més difusa, entre aquell any i el 1989, moment en què l'autor situa un canvi rellevant en el panorama editorial i llibreter, quan les iniciatives que posaven l'accent en el compromís amb unes determinades propostes culturals es van veure superades pels plantejaments més estrictament comercials —del mercat, si es vol—. La frontera del 1989 és molt més tènue, perquè és evident que els canvis a què es refereix l'autor són fruit de processos de més llarga durada i això fa més difícil establir un tall molt precís en el temps. Sigui com sigui, cal entendre aquest darrer període com la mostra de dues qüestions: per una banda, la dificultat d'adaptació d'una cultura militant, viva i dinàmica, però amb una àrea d'influència limitada, a la normalització democràtica; per l'altra, l'evolució del mercat capitalista, en aquest cas en el sector cultural. La confluència d'aquests fenòmens, lents però implacables, explica probablement el procés que relata l'autor, que sintetitza explicant el trànsit dels editors empresaris als empresaris editors. I aquí l'ordre dels factors sí que altera el producte.

Situats el context temàtic i l'aposta cronològica, el treball de Gago presenta algunes particularitats que paga la pena de remarcar i

que són de tipus metodològic. Primer de tot, l'autor fa una aproximació al món del llibre en què situa al mateix nivell l'edició i la distribució i venda dels llibres. Ras i curt, sabem algunes coses de les editorials, però rarament s'han estudiat les llibreries. I no només introdueix l'estudi d'aquestes, sinó que, a més, les situa en igualtat amb les primeres. Gago creu necessari analitzar els dos factors —editorials i llibreries— conjuntament perquè en realitat tots dos formaven part d'un mateix ecosistema cultural. La segona particularitat rellevant és que l'anàlisi pivota sobre les persones que van impulsar aquestes iniciatives. No és, per tant, una història tradicional dels col·lectius, sinó que l'autor ha anat a cercar els noms propis que expliquen l'existència d'editorials i llibreries. Identificar aquests noms propis permet fer-se càrrec de la importància de xarxes civils reduïdes, però molt eficaces, que no només se situaven a la ciutat de València, sinó que emergien en moltes ciutats mitjanes. El lector no només hi trobarà els noms dels editors més coneguts, com Eliseu Climent o Manuel Sanchis Guarner, sinó que hi reconeixerà o hi descobrirà veritables activistes culturals, com Valerià Miralles, Manuel Borràs o Vicent Olmos, en una extensa nòmina de noms que s'entrecreuen en més d'un projecte. I també hi percebrà el valor que tenien les llibreries més enllà de la venda d'uns determinats productes, com a espai de sociabilitat, com a illa de llibertat en plena dictadura franquista, i com a focus de dinamització cultural ja en l'etapa democràtica. Un dels protagonistes entrevistats arriba a dir que aquestes llibreries eren «un Ministeri de Cultura sorgit des de la base». Noms com Concret, tant a València com a Gandia, Set i Mig a Alacant, i d'altres a Sagunt, Dénia, Xàtiva o Castelló són analitzats a partir dels seus promotors. De fet, l'opció metodològica de posar l'accent en els noms propis comporta un ús intensiu de les fonts orals, una tècnica de treball en què l'autor té una llarga expertesa, i allhora una exhaustiva recerca en publicacions locals, que són les que més ressò s'han fet d'aquest tipus d'iniciatives culturals.

Tot amb tot, el llibre té diversos nivells de lectura. Ens permet conèixer, a partir d'editorials i llibreries, qui va impulsar, com ho va fer i quines motivacions movien a les persones físiques que van engegar la recuperació cultural al País Valencià dels anys seixanta. Però també fa possible una radiografia global del sector i de la seva influència en la configuració sociopolítica del país, atorgant a les iniciatives culturals un paper fonamental en la configuració política de l'antifranquisme. I també fa reflexionar sobre la frustració d'algunes de les expectatives dipositades en la normalització democràtica. En definitiva, és una contribució molt rellevant a l'estudi de la cultura catalana, i una aportació de material ingent, en el qual només es troba a faltar una recapitulació final que permetria utilitzar el conjunt de la informació per elaborar una sociologia de l'activisme cultural vinculat al món del llibre. És cert que els esbossos biogràfics que van apareixent al llarg del llibre en donen moltes pistes, però seria interessant fer un pas més per identificar aquest col·lectiu des de la perspectiva generacional, de la procedència social o del compromís polític. En qualsevol cas, es tracta d'un llibre important i necessari, integrat en un projecte ambiciós, que l'autor emprèn amb voluntat analítica, però també amb la motivació de rendir homenatge als protagonistes de la recerca.

© Carles Santacana Torres, 2024. Els continguts de la revista estan subjectes a la llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 Internacional de Creative Commons, el text de la qual està disponible a <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.ca>.